

MAŁGORZATA DAJNOWICZ (Białystok)

STRUKTURA ZAWODOWA WOJ. BIAŁOSTOCKIEGO W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM NA PODSTAWIE SPISÓW Z 1921 I 1931 R.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba ukazania struktury zawodowej w wybranych działach gospodarki województwa białostockiego. Szczególnie ważne wydaje się przedstawienie stanu ludności czynnej zawodowo w poszczególnych, najistotniejszych działach gospodarki województwa. Szczegółowej analizie poddałam sektor przemysłu występujący w regionie. Podstawowym źródłem służącym do obliczenia struktury zawodowej były przede wszystkim dane urzędu statystycznego¹. Niezbędne okazały się też opracowania dotyczące rozwoju przemysłu białostockiego w dwudziestoleciu międzywojennym², struktury społeczno-zawodowej i narodowościowej ludności³, problemu bezrobocia w omawianym okresie⁴

¹ *Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe*, „Statystyka Polski”, t. XIX, województwo białostockie, Warszawa 1927; *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe*, „Statystyka Polski”, seria C, z. 83, województwo białostockie, Warszawa 1938.

² A. Werwicki, *Przemysł Białegostoku w latach 1919–1939*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, Białystok 1968, s. 209–229; P. Wróbel, *Na równi pochyłej. Żydzi Białegostoku w latach 1918–1939: demografia, ekonomika, dezintegracja, konflikty z Polakami*, „Studia Podlaskie”, Białystok 1989, t. II, s. 166–202.

³ P. Wróbel, *op. cit.*; J. Adelson, *Struktura społeczno-zawodowa ludności żydowskiej w województwie białostockim w świetle spisów powszechnych 1921 i 1931 roku*, „Studia Podlaskie”, *op. cit.*, s. 267–269; A. Dobroński, *Białystok. Historia miasta*, wyd. II uzupełnione, Białystok 2001.

⁴ J. Kaja, *Z badań nad bezrobociem i emigracją w województwie białostockim w latach 1929–1939*, „Rocznik Białostocki”, t. IX, 1968–1969 (1970), s. 9–32; J. J. Milewski, *Bezrobocie w województwie białostockim w okresie międzywojennym*, „Białostocczyzna” 1992, nr 1, s. 17–20; tenże, *Z dziejów województwa białostockiego w okresie międzywojennym*, Białystok 1999.

a także struktury demograficznej⁵.

Białostockie do dnia dzisiejszego pozostaje regionem, w którym dominuje gospodarka rolna. Najwięcej ludności czynnej zawodowo mieszkało na wsi i zajmowało się prowadzeniem gospodarstw rolnych. Znaczący udział ludności mieszkającej w mieście, czynnej zawodowo skupiał przemysł. Według spisu powszechnego z 1921 r. zaludnienie w woj. białostockim na początku lat dwudziestych wynosiło 1305284⁶. W 1931 r. ludność zwiększyła się o ponad 20%.

Analizując stolicę województwa, spis z 1921 r. wykazał 76792 mieszkańców tego miasta, natomiast dziesięć lat później 91335 osób⁷ (nastąpił wzrost o 16%). Od początku XIX w. następował dynamiczny wzrost liczby ludności Białegostoku. Powodów tego należy szukać w przyroście naturalnym oraz imigracji do miasta. Bardzo duży odsetek w tym mieście stanowili Żydzi⁸. W 1921 r. na terenie województwa białostockiego ludność żydowska stanowiła prawie 15% ogółu, natomiast procent czynnych zawodowo zaledwie 9%. W 1931 r. na 12% ogółu ludności żydowskiej czynnych zawodowo było 8,6%. Należy podkreślić, że Żydzi w znikomym procencie pracowali w rolnictwie. Poza rolnictwem odsetek czynnych zawodowo Żydów pokrywał się w znacznym stopniu z odsetkiem tej grupy ludności w miastach⁹. Najwięcej pracowało ich w handlu, później w przemyśle. Niewielkie zatrudnienie ludności żydowskiej notowano w komunikacji i marginalne w administracji i sądownictwie. Jeśli chodzi o przemysł dominowali oni w precyzyjnym, poligraficznym i spożywczym. W 1931 r. w porównaniu z 1921 r. zmniejszył się stopień koncentracji ludności żydowskiej w miastach, związany m.in. ze spadkiem produkcji przemysłowej. Nastąpił wówczas spadek ich zatrudnienia w handlu, a wzrósł w transporcie i komunikacji¹⁰. Podkreślenia wymaga fakt, że stanowili oni elitę burżuazji przemysłowej w województwie białostockim, ale też i do nich należała większość małych zakładów, niezatrudniających najemnych robotników¹¹.

⁵ A. Jesienowicz, *Struktura demograficzna Białegostoku w dwudziestoleciu międzywojennym*, w: *Białystok w 80-lecie. W rocznicę odzyskania niepodległości 19 II 1919 – 19 II 1999*, pod red. C. Kukli, Białystok 2000, s. 31–71.

⁶ *Pierwszy Powszechny Spis...*, tab. VI, s. 20.

⁷ *Pierwszy Powszechny Spis...*, tab. VI, s. 26; *Drugi Powszechny Spis...*, tab. 11, s. 27.

⁸ Pod koniec XIX w. Żydzi stanowili aż 76% ludności Białegostoku – zob. szerzej A. Jesienowicz, *op. cit.*, s. 36.

⁹ J. Adelson, *op. cit.*, s. 267.

¹⁰ *Ibidem*, s. 268–269.

¹¹ *Ibidem*, s. 269.

Spis z 1921 r. dzieli ludność według wyznania i narodowości, natomiast w 1931 r. brane były pod uwagę wyznanie i język narodowy. Według tych kryteriów trudno jest dokładnie określić ówczesną strukturę narodowościową. Zgodnie z danymi o narodowości z 1921 r. ludność polska stanowiła 76,9% ogółu ludności obecnej, żydowska 12,5%, białoruska 9,1%, rosyjska 0,6%, litewska 0,5% i niemiecka 0,4%¹². Według danych statystycznych o wyznaniach w 1931 r. 67,8% stanowili katolicy, 18,5% prawosławni, 12% wyznawcy mojżeszowi i 1,7% inne wyznania¹³. Odmienne przedstawiała się sytuacja w Białymstoku. Katolików notowano 45,5%, prawosławnych więcej niż w 1921 r. – 8,2%, ewangelików – 2,8%, innych 0,5%, natomiast wyznawców mojżeszowych 43% (o 8,6% mniej niż w 1921 r.). W 1936 r. katolików w Białymstoku było prawdopodobnie już 51%, zaś wyznawców mojżeszowych nadal 43%¹⁴.

Oblicze przemysłowe Białegostoku kształtowało się pod wpływem nie tylko czynników ekonomicznych. Duże znaczenie w tym miejscu miała polityka zaborcy względem ziem polskich. W znacznej mierze zawdzięcza jej swe powstanie białostocki okręg włókienniczy. W wyniku tej polityki następowało też rozwinięcie przemysłu drzewnego. Wymienione działy gospodarki w omawianym okresie stanowiły o przemysłowym znaczeniu województwa białostockiego i jego stolicy. Stosunkowo wczesne uzyskanie przez Białystok połączenia kolejowego z ziemiami polskimi i Rosją było czynnikiem, który spowodował m.in., że Białystok już przed wybuchem pierwszej wojny światowej stał się ważnym ośrodkiem przemysłowym. W 1910 r. skupiał 152 zakłady przemysłowe na 431 w całym województwie. Zakłady białostockie zatrudniały ponad 46% pracowników przemysłowych całego województwa. Już w owym czasie zasadniczym był przemysł włókienniczy, ale istniał także: metalowy, skórzany, drzewny, spożywczy i tytoniowy¹⁵.

Przedmiotem poniższej analizy będzie przedstawienie ludności czynnej zawodowo omawianego województwa. Według spisu powszechnego z 1921 r. zawód był to „całokształt czynności danej osoby, wykonywanych w dniu spisu w celach zarobkowych”¹⁶. Natomiast do czynnych zawodowo wliczano osoby „wykonujące jakąś pracę zarobkową, także bezrobotnych, osoby prze-

¹² Obliczono na podst. *Pierwszego Powszechnego Spisu...*, tab. XI, s. 76.

¹³ *Drugi Powszechny Spis...*, tab. 34, s. 343.

¹⁴ A. Dobroński, *op. cit.*, s. 143.

¹⁵ A. Werwicki, *op. cit.*, s. 209–210.

¹⁶ *Pierwszy Powszechny Spis...*, s. VI.

bywające w więzieniach, szpitalach, zakładach naukowych itp.”¹⁷. W 1931 r. „za zawód główny uznawano zajęcie wykonywane w dniu spisu w celach zarobkowych”¹⁸. Nie poddawałam analizie osób biernych zawodowo, gdyż nie wykonywali oni żadnej pracy zarobkowej i pozostawali na wyłącznym utrzymaniu pracujących członków rodzin.

Tabela 1. Struktura zawodowa województwa białostockiego w 1921 roku

Dział zatrudnienia	Liczba czynnych zawodowo	Procent
Rolnictwo, hodowla, ogrodnictwo i rybołówstwo	575 723	80,4
Leśnictwo i łowiectwo	1 680	0,02
Górnictwo i przemysł	52 136	7,28
Handel i ubezpieczenia	19 904	2,78
Komunikacja i transport	11 037	1,54
Służba publiczna i wolne zawody	14 637	2,04
Służba domowa i inne usługi osobiste	9 677	1,35
Armia, marynarka i lotnictwo wojskowe	2 728	0,38
Bez określenia zawodu	12 418	1,73
Bezrobotni	16 019	2,24
Osoby wykonujące w dniu spisu pracę zawodową	698 974	97,6
Niewykonyjący w dniu spisu pracy zawodowej	16 985	2,37
Ogółem	715 959	100

Źródło: *Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe*, „Statystyka Polski” t. XIX, województwo białostockie, Warszawa 1927, tab. XIX, s. 198–200.

Na początku lat dwudziestych w rolnictwie pracowało ponad 80% ludności czynnej zawodowo omawianego województwa. Wieś była przeludniona. Zarówno w Polsce jak i w województwie białostockim obserwowano zmiany w zatrudnieniu, zależne od pory roku. Procent czynnych zawodowo zmienił się na niekorzyść (zwiększało się bezrobocie) w miesiącach zimowo-wiosennych. Działo się tak w wyniku sezonowości zatrudnienia, mającej miejsce nie tylko w rolnictwie, ale i w innych gałęziach gospodarki. W okresie lata i jesieni, przy wzmożonych pracach polowych łatwiej było o dożądane zatrudnienie. Natomiast w mieście rozwijano na szerszą skalę akcję

¹⁷ *Ibidem*, s. VII.

¹⁸ *Drugi Powszechny Spis...*, s. XII.

robót publicznych, które dawały zajęcie i zarobek wielu robotnikom. Zjawisko to miało charakter regularny, stały, powtarzający się każdego roku, chociaż w różnym stopniu¹⁹. Drugie miejsce w strukturze zajmował przemysł – około 7% (patrz tabela nr 1). W handlu i ubezpieczeniach pracowało prawie 3% osób czynnych zawodowo w województwie. Omawiany region nie był dobrze uprzemysłowiony. Nie dotyczyło to Białegostoku. W przededniu wojny był on w okresie pełnego rozmachu produkcyjnego. Dzięki dogodnym warunkom finansowym dokonywano poważnych inwestycji i oparto produkcję na najnowszej wówczas technice. Jednakże w czasie wojny utracono większość nowoczesnych maszyn, kapitałów ulokowanych w bankach rosyjskich, także posiadanych zasobów finansowych. Miasto noszące przed wojną miano „Menchesteru Północy” utraciło swój dawny status gospodarczy²⁰. Odbudowa przemysłu Białegostoku po odzyskaniu niepodległości odbywała się w zmienionej sytuacji geopolitycznej, przy równoczesnym braku kapitałów i surowców. Przemysłowi włókienniczemu stosunkowo wcześniej przyszło z pomocą państwo, udzielając mu znacznych zamówień na sukno mundurowe dla wojska. Równocześnie z odbudową przemysłu powstawały związki mające ułatwić walkę konkurencyjną z przemysłem okręgu łódzkiego²¹. Jednak w połowie 1921 r. skończyły się zamówienia dla wojska, szczelnie zamknięto granicę wschodnią, na wewnętrznych rynkach zbytu – Małopolsce i Wielkopolsce, napotkano konkurencję ze strony Łodzi i Bielsko-Białej. Przemysł białostocki znalazł się w stanie regresu. Zredukowano o 40% liczbę robotników fabryk włókienniczych, od maja do końca 1921 r. przeszła przez miasto fala strajków²². Przemysł Białegostoku w skali całego kraju należał do najbardziej dotkniętych kryzysem. Zdawano sobie sprawę także z tego, że bez otwarcia rynków rosyjskich nie można liczyć na poprawę sytuacji²³.

Brak pełnych statystyk dla omawianego okresu uniemożliwia pełne przedstawienie stanu przemysłu Białegostoku. Dane w tym zakresie zawiera *Księga Adresowa Przemysłu, Handlu i Finansów za rok 1922*. Na podstawie zawartych w niej materiałów, w Białymstoku funkcjonowało wówczas 165 zakładów przemysłowych, zatrudniających około 6000 pracowników²⁴.

¹⁹ Zob. szerzej J. Kaja, *op. cit.*, s. 13.

²⁰ A. Werwicki, *op. cit.*, s. 210; zob. P. Wróbel, *op. cit.*, s. 173; na temat znaczenia miasta Białegostoku jako ośrodka przemysłowego w XIX i w początkach XX w. zob. szerzej A. Dobroński, *op. cit.*, s. 81–87.

²¹ A. Werwicki, *op. cit.*, s. 210–211.

²² P. Wróbel, *op. cit.*, s. 177.

²³ *Ibidem*, s. 182.

²⁴ A. Werwicki, *op. cit.*, s. 211.

Tabela 2. Struktura zawodowa przemysłu województwa białostockiego w 1921 roku

Przemysł*	Liczba czynnych zawodowo	Procent
Mineralny	675	1,31
Metalowy	3 580	6,96
Maszynowy i elektrotechniczny	319	0,62
Chemiczny	594	1,15
Włókienniczy	7 183	13,96
Skórzany	2 408	4,68
Drzewny	6 482	12,61
Spożywczy	6 739	13,10
Odzieżowy i galanteryjny	17 328	33,76
Poligraficzny	562	1,09
Budownictwo	3 994	7,76
Bez podania gałęzi	1 593	3,09
Razem	51 457	100

* pominięto: hutnictwo, obróbkę metali, przemysł papierniczy, gaz, wodę i elektryczność.

Źródło: *Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe*, „Statystyka Polski”, t. XIX, województwo białostockie, Warszawa 1927, tab. XIX, s. 200–202.

Do najważniejszych gałęzi przemysłu pod względem zatrudnienia w województwie białostockim należały: odzieżowy i galanteryjny, skupiający prawie 1/3 czynnych zawodowo; następnie włókienniczy – prawie 14%; także spożywczy i drzewny – około 13%. Najmniej zatrudnionych było w maszynowym i elektronicznym, poligraficznym, mineralnym i chemicznym. Biorąc pod uwagę sam Białystok, najliczniej reprezentowany był w nim przemysł włókienniczy, w którym pracowało 119 zakładów produkcyjnych, zatrudniających prawie 5000 robotników. Metalowy reprezentowało w Białymstoku 7 zakładów, zatrudniających 561 pracowników, drzewny 3 zakłady, w których pracowało 129 osób, skórzany 2 zakłady i 30 pracowników. W 24 zakładach przemysłu spożywczego zatrudnionych było łącznie 336 osób²⁵. W przemyśle o największym znaczeniu – włókienniczym, szczególną rolę odgrywały wyroby wełniane. Zatrudnionych tam było prawie połowę wszystkich pracowników tego przemysłu. Od momentu ograniczenia

²⁵ *Ibidem*.

się do rynków krajowych jakoś wyrobów włókienniczych została obniżona. Produkowano głównie tańsze gatunki sukna, gorsze rodzaje tkanin wełnianych i koców. Swoje produkty zbywał Białystok głównie w południowych województwach Polski i w poznańskim. Część produkcji eksportowano na Daleki Wschód i do krajów bałkańskich. Po 1924 r. rynek krajowy radykalnie się skurczył, a przemysł białostocki został zmuszony do poszukiwania nowych rynków zbytu. Nastąpiło też w owym czasie znaczne rozdrobnienie przemysłu. Po reformie walutowej podrożała robocizna i surowiec, zmniejszyły się też zdolności konsumpcyjne społeczeństwa. Pomoc, z jaką usiłowało państwo, nie dawała wielkich rezultatów. Drastycznie wzrastało bezrobocie²⁶.

Po kryzysie lat 1924–1925 w okręgu białostockim znacznie ubyło większych zakładów, trzymały się mniejsze, produkujące tanie artykuły. Znacząca część zakładów utraciła samodzielność finansową, produkowała na zamówienie. Pojawiła się nowa forma organizacji produkcji we włókiennictwie, polegająca na zlecaniu produkcji zakładom zarobkowym. Takie przedsiębiorstwa nie musiały mieć własnych maszyn ani budynków fabrycznych²⁷. Od 1926 r. do 1928 r. panowała w przemyśle względna stabilizacja. Wpływ na ową sytuację miał strajk robotników brytyjskich i podwyższony eksport polskiego węgla. Zakłady tekstylne z dużą łatwością zmieniały profil produkcji. Rząd polski ogłosił wprowadzenie premii dla eksporterów wyrobów włókienniczych. W 1928 r. Białystok miał 440 zakładów przemysłowych z około 5800 zatrudnionych w nich pracowników. Włókiennictwem zajmowało się 197 zakładów, dających pracę ponad 3600 robotnikom²⁸. Pod koniec 1928 r. pojawiły się pierwsze objawy kryzysu. Nastąpił spadek eksportu do Chin i Japonii, odbiorców 80% wyrobów włókienniczych. Inne kraje wprowadzały coraz wyższe cła ochronne, skurczeniu ulegał rynek wewnętrzny. Wszystkie te trudności spowodowały załamanie się produkcji i likwidację lub wstrzymanie produkcji włókienniczej. Zastój we włókiennictwie utrzymał się do 1931 r., kiedy to pracowało o 24% zakładów mniej niż w 1928 r.²⁹

²⁶ *Ibidem*, s. 214–215; P. Wróbel, *op. cit.*, s. 178; problem bezrobocia przedstawię w dalszej części opracowania.

²⁷ A. Werwicki, *op. cit.*, s. 216.

²⁸ *Ibidem*, s. 217; P. Wróbel, *op. cit.*, s. 180; zob. A. Dobroński, *op. cit.*, s. 145.

²⁹ P. Wróbel, *op. cit.*; A. Werwicki, *op. cit.*, s. 220.

Tabela 3. Struktura zawodowa województwa białostockiego w 1931 roku

Dział zatrudnienia	Liczba ludności	Procent
Rolnictwo	1 149 275	69,90
Ogrodnictwo, rybactwo i leśnictwo	15 727	0,96
Górnictwo i przemysł	232 358	14,13
Handel i ubezpieczenia	73 904	4,49
Komunikacja i transport	48 169	2,93
Służba publiczna, kościół, organizacje społ.	32 774	1,99
Szkolnictwo, oświata, kultura	14 425	0,88
Lecznictwo, opieka społ.	10 544	0,64
Służba domowa	13 508	0,82
Pozostałe działy	53 160	3,23
Razem działy zawodu poza rolnictwem	494 569	30,10
Ludność ogółem	1 643 844	100

Źródło: *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe*, „Statystyka Polski”, seria C, z. 83, województwo białostockie, Warszawa 1938, tab. 18, s. 69.

Na początku lat trzydziestych rolnictwo stanowiło źródło utrzymania dla prawie 70% ludności województwa, o 10% mniej niż w 1921 r. Poza rolnictwem zarobkowało ponad 30% ludności. Z przemysłu utrzymywało się około 14% ogólnej liczby ludności województwa białostockiego, dwa razy więcej niż dziesięć lat temu³⁰. Na uwagę zasługuje zatrudnienie w handlu i ubezpieczeniach, nie przekraczające jednak 4,5% ogółu, wynoszące o 1,5% mniej niż w 1821 r. Sytuacja w handlu Białegostoku była dosyć trudna. Należy jednak zauważyć, że w 1938 r. wydano ponad 2600 pozwoleń dla małych zakładów handlowych. Były także duże zakłady mieszczące się przy ul. Lipowej, Warszawskiej, św. Rocha, na Rynku Kościuszki. W 1932 r. wybudowano także dwie duże hale targowe³¹.

W 1931 r. zaczęto wyraźnie odczuwać kryzys gospodarczy i spadek produkcji przemysłowej. Zwiększono wprowadzić import do Wielkiej Brytanii, co spowodowało krótkotrwały wzrost zatrudnienia i produkcji. Jednak już w 1932 r. następował dalszy spadek produkcji. Wiele firm przeniosło się

³⁰ Por. A. Kaja, *op. cit.*, s. 9–10.

³¹ A. Dobroński, *op. cit.*, s. 145–146.

za granicę, zawieszając swoją działalność. Na uwagę zasługuje również fakt nierównomiernego przebiegu kryzysu w Białymstoku i województwie. Wcześniejsze opanowanie kryzysu w przemyśle włókienniczym Białegostoku w porównaniu z resztą okręgu, przypisuje się różnicom istniejącym w strukturze przemysłu. W samym Białymstoku znajdowało się większość samodzielnych przedsiębiorstw okręgu, które potrafiły szybko otrząsnąć się z kryzysu i wznawiały produkcję z chwilą zwiększenia popytu na produkcję włókienniczą. Gdy w okręgu od 1933 r. nastąpiła już stała poprawa sytuacji, w Białymstoku wystąpiło w 1934 r. ponowne zmniejszenie zatrudnienia, co wiązać należy przede wszystkim z likwidacją drobnych zakładów. Poza tym przemysł białostocki, nie mogąc pozbyć się swoich towarów, miał zamrożony kapitał, a tym samym uniemożliwioną produkcję. Spowodowało to upadek wielu przedsiębiorstw indywidualnych i spadek kursu akcji przedsiębiorstw akcyjnych, wykupywanych przez mocniejsze firmy łódzkie³².

Tabela 4. Struktura zawodowa przemysłu województwa białostockiego w 1931 roku

Dział zatrudnienia	Liczba czynnych zawodowo	Procent
Metalowy, maszynowy i hutnictwo	6 365	7,20
Chemiczny	1 374	1,55
Drzewny	11 978	13,60
Mineralny	2 737	3,10
Włókienniczy	8 036	9,10
Odzieżowy	23 358	26,50
Skórzany	2 724	3,08
Spożywczy	11 366	12,90
Budowlany	6 743	7,60
Poligraficzny	951	1,07
Bez podania zawodu	12 631	14,30
Razem	88 263	100

Źródło: *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe*, „Statystyka Polski”, seria C, z. 83, województwo białostockie, Warszawa 1938, tab. 34, s. 347–360.

³² A. Werwicki, *op. cit.*, s. 220–221.

Na początku lat trzydziestych najwięcej ludności czynnej zawodowo, prawie 1/3 w omawianych działach przemysłu, notowano w przemyśle odzieżowym. Dosyć dobrą lokatę zajmował przemysł drzewny i spożywczy, w których pracowało po około 13% zatrudnionych w ogóle; w przemyśle włókienniczym 9%; w budowlanym ponad 7%; natomiast ujętych łącznie, metalowym, maszynowym i hutnictwie – 7%. Bardzo małe znaczenie dla zatrudnienia w przemyśle miał sektor chemiczny i poligraficzny.

W 1934 r. w Białymstoku funkcjonowało 175 przedsiębiorstw przemysłowych zatrudniających 7314 osób. W 82 zakładach włókienniczych pracowało 4909 pracowników, w 20 zakładach skórzanym 265, a w 14 spożywczych zatrudnionych było 428 osób. Przemysł metalowy, maszynowy i elektrotechniczny reprezentowało 14 zakładów i 177 pracowników, mineralny 10 zakładów i 400 zatrudnionych. W 11 zakładach przemysłu drzewnego pracowało łącznie 798 osób. Mniejsze znaczenie miał przemysł poligraficzny, gdzie w 9 zakładach znalazło zatrudnienie 55 pracowników³³.

Na 212 zakładów przemysłowych funkcjonujących w Białymstoku w 1938 r. prawie połowę stanowiły zakłady włókiennicze. W 101 przedsiębiorstwach włókienniczych pracowało prawie 6000 osób. Były to w większości zakłady średniej wielkości. Małe nie wytrzymały kryzysu, duże silnej konkurencji ze strony Łodzi i Bielska. Przemysł włókienniczy nie przekroczył jednak w okresie międzywojennym 70% produkcji z 1914 r. i nie powrócił do ówczesnego stanu zatrudnienia³⁴.

Każdemu kryzysowi towarzyszy bezrobocie. W dwudziestoleciu międzywojennym było ono rezultatem przede wszystkim kapitalistycznego sposobu gospodarowania. Największy problem stanowiło ono w miastach o dużej liczbie robotników. W Białymstoku dodatkowym utrudnieniem był fakt, że we włókiennictwie właściwie pracowano sezonowo i w okresie zimowym większość robotników pozostawała bez pracy. Według danych z 1921 r. w Białymstoku bezrobotnych było 1144 robotników przemysłowych. Sytuacja ta pogorszyła się w 1923 r., a stała się zła w roku następnym. Według informacji opublikowanych w „Statystyce Pracy” w woj. białostockim w 1925 r. było średnio miesięcznie 7115 bezrobotnych, a w roku następnym 11565³⁵. Problem walki z bezrobociem i pomocy pozostającym bez pracy był jednym z ważniejszych zagadnień w działalności partii robotniczych i zwią-

³³ Cyt. za: A. Werwickim, *op. cit.*, s. 223.

³⁴ P. Wróbel, *op. cit.*, s. 182; zob. szerzej A. Werwicki, *op. cit.*, s. 224–227.

³⁵ Cyt. za: J. J. Milewskim, *Z dziejów województwa...*, s. 118–119; zob. tenże, *Bezrobocie w województwie...*, s. 17–18.

ków zawodowych różnych orientacji. Żądano m.in. ubezpieczenia od bezrobocia wszystkich zatrudnionych, przedłużenia okresu wypłacania zasiłków, ułatwienia emigracji, pomocy dla bezrobotnych poprzez utworzenie bezpłatnych miejskich kuchni, zaopatrzenia w żywność, powstrzymania eksmisji z mieszkań, zwolnienia od płacenia komornego na okres pozostawienia bez pracy, uruchomienia robót publicznych, ścisłej kontroli przestrzegania 8-godzinnego dnia pracy, a przede wszystkim zapewnienia wszystkim potrzebującym zatrudnienia³⁶.

W drugiej połowie lat dwudziestych, w związku z pomyślną koniunkturą gospodarczą, nastąpiła pewna poprawa na rynku pracy, ale od 1929 r. w konsekwencji kryzysu liczba bezrobotnych rosła, w tym liczba zarejestrowanych bezrobotnych robotników. Na początku stycznia 1932 r. bezrobocie osiągnęło niespotykane dotąd rozmiary, bez pracy pozostawało w województwie 14640 osób, z których zasiłki ustawowe pobierało zaledwie 23%. Taka sytuacja utrzymywała się przez najbliższe dwa lata. W 1933 r. w woj. białostockim było średnio miesięcznie prawie 14000 bezrobotnych, a zahamowanie przyrostu nastąpiło dopiero w 1935 r. Oprócz bezrobocia całkowitego występowało bezrobocie częściowe, polegające głównie na tym, że robotnik otrzymywał zatrudnienie w okresie krótszym od normalnego tygodnia roboczego. Najczęściej było to 4–5 dni w tygodniu³⁷.

Dopiero w 1933 r. został utworzony Fundusz Pracy, który miał zajmować się organizowaniem robót publicznych, pośrednictwem pracy i pomocą doraźną dla bezrobotnych³⁸. Od 1936 r. poza robotami publicznymi ważną rolę w niesieniu pomocy bezrobotnym odgrywały tworzone na wszystkich szczeblach Obywatelskie Komitety Zimowej Pomocy Bezrobotnym. We wszystkich powiatach powołano komitety powiatowe, a dla większości miast – miejskie. Pod koniec lat trzydziestych z pomocy tej korzystało około 8000 osób. Przeciętna wartość świadczeń na jednego bezrobotnego wahała się w tym czasie w granicach 13–17 zł miesięcznie. Zjawisko bezrobocia dotyczyło również wieś. W 1939 r. Urząd Wojewódzki szacował, iż liczba takich osób na wsi w województwie białostockim wynosiła około 160000. Sytuacja materialna niektórych z nich była niejednokrotnie gorsza niż robotników w miastach, ponieważ nie mogli oni liczyć na żadną formę nawet najmniejszej pomocy ze strony państwa. Pozostający zaś bez

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ J. Kaja, *op. cit.*, s. 15.

³⁸ A. Milewski, *Z dziejów województwa...*, s. 122.

pracy i bez zasiłków podatni byli na radykalne hasła i agitację komunistów, którzy wykorzystywali ich niezadowolenie do podgrzewania rewolucyjnych nastrojów³⁹.

W okresie międzywojennym w woj. białostockim poza zatrudnieniem w rolnictwie duże znaczenie miał przemysł, rozwijający się głównie w Białymstoku już od XIX w. Wpływ na zahamowanie rozwoju przemysłu, obserwowane od początku lat dwudziestych, miało zamknięcie wschodnich, później azjatyckich rynków zbytu, a także duża konkurencja ze strony ważnych ośrodków przemysłowych kraju. Przez cały okres następowały zmiany w zatrudnieniu. Jednym z największych problemów społeczno-gospodarczych województwa było bezrobocie. Zarówno wieś, jak i większość miast była przeludniona. Ważnym zjawiskiem była sezonowość bezrobocia. Występowało również tzw. bezrobocie częściowe, polegające na skróceniu tygodnia pracy.

Znaczącą większość ludności wsi stanowili katolicy, drugą pozycję zajmowali prawosławni, po nich zaś byli wyznawcy mojżeszowi. Inaczej przedstawiała się sytuacja w mieście. Około połowy mieszkańców to ludność katolicka, niewiele mniejszą grupą byli Żydzi.

³⁹ J. J. Milewski, *Z dziejów województwa...*, s. 123–124.